

LES CRÒNIQUES DEL CENTRE EXCURSIONISTA DE LO RAT PENAT: PRESÈNCIA DEL FOLKLORE^{*1}

Vicent Vidal Lloret
Universitat d'Alacant

Amb aquest treball volem donar compte de l'efecte que tingué en la història del folklore valencià la creació, l'any 1880, del Centre Excursionista de Lo Rat Penat (anomenat Centre d'Excursions Científicoliteràries i Artístiques). Per a aquesta anàlisi hem fet un buidatge de materials folklòrics i altres dades d'interés a partir de les cent quaranta-nou cròniques del Centre publicades en la premsa entre 1880 i 1911 i recollides en l'estudi i la transcripció de Rafael Roca en *La Renaixença valenciana i el redescobriment del país. El Centre Excursionista de Lo Rat Penat (1880-1911)*. Segons Roca, «encara que és pràcticament impossible saber el número d'excursions que realitzaren, sí que coneixem les que varen ser ressenyades en la premsa, i que deuen ser la majoria» (2011: 32), de manera que aquesta anàlisi ha de servir per a il·lustrar, amb dades que ens semblen rellevants i significatives, el paper del Centre Excursionista de Lo Rat Penat en el desenvolupament del folklore al si de la Renaixença valenciana.

1. *El Centre Excursionista de Lo Rat Penat: context i objectius*

Com és sabut, l'aparició de l'excursionisme a Catalunya, que si més no en els seus inicis tingué una missió més cultural o científica que no pas esportiva, va desencadenar una renovació clau per a l'estudi del folklore. L'any 1876 es va crear a Barcelona l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques. Dos anys més tard se'n produí una escissió, l'Associació d'Excursions Catalana, i totes dues es reunificarien el 1891 sota el nom de Centre Excursionista de Catalunya. La primera secció dedicada exclusivament al folklore a Catalunya es formaria l'any 1884 al si de l'Associació d'Excursions Catalana: el Folklore Català. El producte d'aquesta secció, que continuaria en la reunificació de les dues associacions, seria, sobretot, la publicació d'una biblioteca popular folklòrica, fins a 1900, però també l'aparició d'una nova generació de folkloristes i d'un cert impacte entre els de la generació anterior. Segons Prats, Llopart i Prat (1982: 30-33), el projecte folklòric de l'excursionisme català presentava diferències importants respecte dels folkloristes literats de la Renaixença, fonamentalment, perquè:

1 Aquest article s'emmarca en una línia d'investigació sobre literatura popular catalana que ha rebut finançament del Ministeri d'Economia i Competitivitat a través del projecte d'R+D: FFI2015-64128-P. Així mateix, forma part de l'activitat de recerca duta a terme a través del programa VALi+d finançat per la Conselleria d'Educació, Formació i Ocupació de la Generalitat Valenciana.

a) En van ampliar el camp temàtic: no només s'interessarien pel folklore verbal, sinó per la cultura popular en general (incloent-hi creences, costums, etc.), que esdevenia un tot i deixava de ser, doncs, un annex dels interessos literaris per passar a tenir interès propi;

b) Prenia importància l'inventari, el recull i les incipients catalogacions i classificacions, és a dir, es dotava el folklore d'un mètode;

c) La tasca s'intensificaria també en els centres comarcals, en què el folklore seria un dels focus d'interés al costat d'altres àrees com la història o l'arqueologia, cosa que desembocaria en l'estudi del folklore des de la perspectiva d'àrees geogràficament determinades.

Cal assenyalar que tot aquest moviment s'emmarcava dins d'una trajectòria folklòrica que, a Catalunya, ja havia donat fruits tan grossos –i en els quals era impossible no emmirallar-se– com Manuel Milà i Fontanals, Marià Aguiló, els germans Maspons, Pau Bertran i Bros o Francesc Pelagi Briz, entre d'altres. Aquesta primera generació de folkloristes va ser necessària per a situar el folklore com un dels eixos centrals de les reivindicacions catalanistes de la Renaixença, cosa que justificaria sobradament, després, la creació de seccions folklòriques al si d'institucions com les excursionistes: esdevenien necessàries per a aprofundir en la recerca folklòrica i, per tant, en el descobriment, la recuperació o la creació de l'imaginari a partir de les arrels de la cultura popular catalana.

La situació, al País Valencià, era certament diferent.² Malgrat que els literats valencians de la Renaixença van tenir un cert interès per la literatura popular, mai no deixà d'estar absolutament connectada amb la creació literària, ni fou tractada com una matèria d'estudi o de recol·lecció fins a l'aparició del primer folklorista valencià pròpiament dit: Francesc Martínez i Martínez, la primera obra folklòrica del qual, *Còses de la meua terra*, data de 1912. En aquest context era difícil, doncs, que l'excursionisme valencià tingués els mateixos efectes per al folklore que l'excursionisme català. Els interessos de l'elit cultural valenciana havien estat diferents; les conseqüències, doncs, també ho havien d'ésser.

Com hem assenyalat més amunt, el Centre d'Excursions Científicoliteràries i Artístiques de Lo Rat Penat es va fundar a València l'any 1880.³ Va ser presidit per

2 Hem parlat d'aquest context en Vidal (2015).

3 L'any 1888 Constantí Llobart fundà a València una altra societat excursionista, L'Oronella, que no va arribar a quallar ni generà cap material de valor per al folklore.

Teodor Llorente fins al 1892 i hi van participar alguns dels principals intel·lectuals valencianistes del moment. La creació del Centre tingué lloc només quatre anys després de la primera associació excursionista catalana, o dos després de la seva escissió, i també dos anys després de la creació de Lo Rat Penat mateix, nascut el 1878. Aquesta societat cultural reunia els prohoms de la Renaixença valenciana i, en origen, tenia per objecte l'organització dels Jocs Florals de València, encara que ben d'hora amplià el seu camp d'actuació. Així va ser que s'hi van crear quatre seccions: a) Literatura, b) Pintura, Escultura i arts annexes, c) Arqueologia, i d) Música. El Centre Excursionista es va crear al si de la secció d'Arqueologia, cosa que seria ben determinant per al tipus d'activitats que es plantejaria com a institució. Aquesta secció degué crear-se el 1879: la primera reunió es va celebrar el 18 de desembre d'aquell any, tal com es recull en les «Novas» de la revista *Lo Gay Saber*, a partir de la qual també tenim algun altre indicatiu interessant:

Lo dia 18 del passat mes, se reuní per primera volta la secció de Arqueología de la societat «Lo Rat-Penat» en Valencia, en la que se tractá de crear un museo arqueológico, y de portar avant lo pensament de formar, en lo reglament de la mateixa, la ja instalada y profitosa societat que existeix en Barcelona, de excursions científicas per tot lo antich realme de Valencia. Posantse á discussió los següents temas: Origen del Escut de Valencia, Monedas y medallas encunadas en la dita ciutat, Fundació de la antiga Ermita de la Soletat y otras no menys importants («Novas», 1 gener 1880).

D'aquesta notícia es desprén, com subratlla Roca (2011: 26), que la idea de la creació del Centre Excursionista s'havia engendrat abans de 1880. Però encara ens convindria remarcar dues idees més: primera, entenem que la línia principal de la institució havia d'anar lligada als temes d'interés historicoarqueològic com els que se solien discutir en la secció; i segona, el paral·lelisme inicial amb les societats excursionistes catalanes es feia evident. Sobre aquesta segona qüestió, no cal dubtar que aquest centre es fundava a partir del model català. De fet, ja hi va haver almenys dos valencians il·lustres –que formaven part de la intel·lectualitat renaixentista de l'època– que van col·laborar en l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques: l'historiador i literat Vicent Boix, que malauradament no pogué participar en la mampresa excursionista valenciana perquè va faltar l'any de la creació del centre, el 1880; i l'escriptor i activista Constantí Llobart, que sí que en formà part.

Sobre la primera qüestió, açò és, les matèries que incumbien al Centre, i abans de passar a l'anàlisi de les cròniques, que ho permet il·lustrar, podem treure a col·lació dues citacions més o menys programàtiques que s'hi refereixen, extretes de notícies sobre la tasca que la institució havia començat a dur a terme:

La societat *Lo Rat-Penat* no se contenta en donar vellades lliteraries musicals tots los dumenges [...] y en mantindre numerosos discussions sobre importants temes, si no que organisant un *Centro de escursions científich-lliteraries y artístiques*, visita los pobles del nostre reyne ab l'objecte de *estudiar les antigüetats y monuments ignorats ó poch coneguts de la generalitat* (Puig 1880: 13; la cursiva de la darrera frase és nostra).

Esta sección [la d'Arqueologia] organizó un Centro de escursiones científico-literarias y artísticas por nuestro reino, con el objeto de estudiar las antigüedades y monumentos ignorados o poco conocidos de la generalidad; consignando en las correspondientes memorias [...] cuanto contribuyera al completo esclarecimiento de la historia patria (R[eig], 1880: 92; la cursiva de la darrera frase és nostra).

Els dos autors, doncs, ben bé en els mateixos termes, situen el centre d'interés en les antiguitats i els monuments valencians poc coneguts per contribuir a «*la historia patria*», és a dir, per a aprofundir en el coneixement de la història valenciana com a part de l'activitat valencianista. No obstant això, existeix un matís entre aquests fragments i els que exposarem tot seguit, de dues cròniques diferents de la primera eixida del Centre (a Benissanó, el 29 de febrer de 1880), que, pel fet de ser la primera, requeria d'una breu contextualització en els diaris:

La sociedad literaria y artística del Rat Penat se propone estudiar las cosas de Valencia: ha hecho, pues, perfectamente en establecer su Centro Excursionista, que estimulará la visita a muchos puntos interesantes o curiosos de nuestro antiguo reino, que por el abandono con que miramos las glorias patrias están hoy casi olvidados (Roca 2011: 133; la cursiva és nostra)⁴.

La sección de arqueología de Lo Rat-Penat constituyó, por reglamento de 24 de los corrientes, un centro de escursiones que tiene por objeto recorrer nuestro antiguo reino y estudiar prácticamente las muchas bellezas que el mismo encierra, interesantes a los ojos del sabio, del poeta y del artista (Roca 2011: 137; la cursiva és nostra).

Com es pot observar, en aquests dos fragments no es parla tant d'història com de curiositats: «*puntos interesantes o curiosos*», «*bellezas [...] interesantes a los ojos del sabio, del poeta y del artista*». Aquest objectiu, un poc més difús, però, per això, més ampli, sembla casar millor amb el nom complet que rep el Centre d'Excursions *Científicoliteràries i Artístiques*, i és l'objectiu al qual ens hem d'agafar per a l'estudi de la presència de materials d'interés folklòric.

4 Citem totes les cròniques a partir de la transcripció de Roca, si no s'indica una altra cosa; als efectes d'aquest estudi, l'autoria o la data concreta de publicació de cada crònica no és rellevant quan no l'esmentem. Menem el lector interessat a la revisió del llibre de Roca si té interès en les referències concretes.

2. *Excursions i cròniques: presència del folklore*

A l'hora d'estudiar l'empremta folklòrica en l'excursionisme valencià hem de partir del fet ja esmentat que, abans de la primera obra folklòrica de Francesc Martínez (1912), no hi ha folkloristes valencians pròpiament dits. Això és rellevant en tant que ell no apareix documentat en cap crònica anterior a 1907, i, com que les cròniques que estudiem són anteriors a 1912, ni tan sols ell mateix havia posat en el mercat la primera obra que el perfilaria com a folklorista. El seu *mestre*, Francesc Badenes Dalmau, apareix documentat en alguna crònica a partir de 1897 i en la societat paral·lela de Llombart, L'Oronella. Badenes i Martínez són els erudits més pròxims a l'estudi del folklore que formen part activa del Centre Excursionista, però aquesta participació, ja escassa per ella mateixa, no repercuteix ni poc ni molt, al nostre parer, en els treballs dels excursionistes. Tampoc tindria cap efecte, més enllà de l'institucional, l'excursió a Mislata l'any 1899 en què van ser rebuts pel rector Joaquim Martí Gadea, que, a la seua manera, havia fet i continuaria fent incursions en la literatura popular. Fidel al seu tarannà, Martí no participaria en les institucions de la Renaixença, tampoc en l'excursionisme, fora de la recepció oficial d'aquella visita.

Tenint això present, seguint l'encertada tipologia de Roca (2011: 21-22), es poden distingir clarament quatre tipus d'excursions: *a*) les excursions a municipis valencians, que són la majoria; *b*) les excursions-homenatge a Alacant-Elx, Castelló de la Plana, Vila-real i Borriana; *c*) les visites a edificis civils i religiosos de la ciutat de València; i *d*) les excursions a territoris fora del País Valencià (en concret, a Tarragona, l'Espluga, Poblet i Santes Creus; i a Sarrió, Terol, Calataiud i Daroca).

Després d'un buidatge i una anàlisi de les cròniques corresponents, hem trobat materials d'interès folklòric en les excursions als municipis valencians i en les excursions fetes fora del País Valencià (en concret, l'excursió a pobles d'Aragó). En aquest sentit, és evident que, en principi, no havia de ser esperable trobar-ne en les excursions-homenatge: es tractava de visites institucionals a una ciutat a fi de retre honors a personatges històrics o figures notables de la cultura valenciana i, de passada, de promoure el projecte politicocultural de la Renaixença entre els principals representants de les ciutats.

Nogensmenys, sí que cal fer atenció al fet que en cap de les quaranta-quatre visites a edificis singulars de la ciutat de València no hi ha rastre d'elements que tinguen un mínim d'interés —ni tan sols referencial— per al folklore. És cert que el procediment en aquestes visites era sensiblement diferent respecte de les excursions generals a altres poblacions valencianes; mentre que en aquestes l'excursió durava tot el dia i passava per diversos punts d'interés en cada poble, en aquelles es programava el recorregut per

uns edificis concrets de València, amb la qual cosa era més fàcil que els temes d'interés en les visites als pobles s'ampliessen i no es fixés el focus en una àrea concreta. L'altra suposició possible sobre aquesta qüestió ens podria portar a demanar-nos pels elements folklòrics mateixos: ens podem plantejar si no existien aquests elements vinculats als edificis visitats a València, o si no es coneixien, o en el cas que existissin i es coneguessin, no fossen d'interés dels excursionistes o bé fossen conscientment bandejats. Dubtem molt –de fet, podem negar– que en cap dels quaranta-quatre edificis visitats no n'hi haja ni un sol que no tinga, si més no, alguna llegenda associada (com ara la Catedral de València); i també dubtem molt que aquests elements fossin ignorats. De manera que el més probable és que l'element folklòric no hi interessés. D'una banda, atés que la major part dels excursionistes de Lo Rat Penat eren de València o hi vivien, potser no donaven importància als materials folklòrics relacionats amb els edificis visitats si eren de coneixement molt generalitzat. D'altra banda, potser la imatge que volien transmetre de València (una ciutat culta, històrica, respectable, etc.) estigués allunyada del que creien que aportaria una perspectiva folklòrica (que, en aquell moment, no deixava de lligar-se amb les classes populars i poc lletrades). Encara caldria afegir que els renaixentistes valencians tenien una certa por a polititzar la Renaixença;⁵ i a Catalunya el folklore s'estava utilitzant, precisament, per a dotar el catalanisme d'un imaginari i d'una tradició que, cada vegada més, justificava el seu pes com a subjecte polític. Fos com fos, entenem que aquesta absència no ens hauria de passar per alt.

El total de mostres d'interés folklòric que hem localitzat ascendeix a vint-i-huit, repartides en vint-i-cinc cròniques (vegeu-les en detall en l'annex I). És a dir, els materials folklòrics apareixen en vint-i-cinc de les cent quaranta-nou cròniques (el 17%) o, si ho considerem per tipus d'excursions i descartem els tipus de crònica en què no apareix el folklore (les excursions a València i les d'homenatge), els materials apareixen en vint-i-cinc de les cent cròniques (25%). Tot i que no és una presència molt alta, ho és suficient perquè tinga interès per a nosaltres i puga examinar-se amb més concreció.

Si posem en relació el nombre de cròniques amb mostres d'interés folklòric respecte del nombre total de cròniques aparegudes cada any (figura 1) es podrà comprovar que les dades són relativament proporcionals: com major és el nombre de cròniques publicades, major és el nombre de cròniques amb elements folklòrics. Això indica que l'interés pel folklore per part dels excursionistes no va lligat a un període o a uns anys en concret, sinó que és el mateix des del principi. Per això, els anys de major activitat excursionista (1897-1898 i 1900-1901) es corresponen també amb un major nombre de cròniques amb materials aprofitables ací.

5 Sobre aquesta qüestió, vegeu Roca (2010).

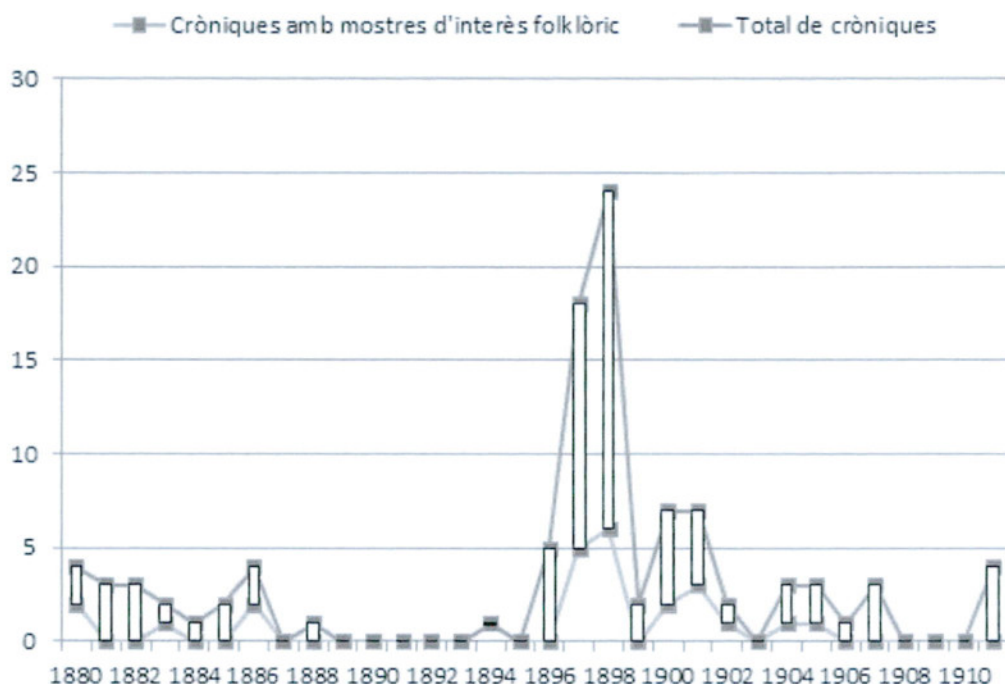

Figura 1 . Comparació del nombre de cròniques amb mostres d'interès folklòric respecte del total.

Pel que fa a la localització dels materials, s'esdevé també una relació força proporcional –si descomptem el cas de les visites als edificis de València– entre les zones més visitades i les zones amb més mostres recollides, amb una concentració clara a les comarques centrals valencianes. La Costera és la millor representada, amb set mostres, seguida de la Vall d'Albaida, la Safor i els pobles aragonesos visitats (tres mostres en cada zona); continua el Camp de Túria (dos mostres), i amb una mostra el Baix Maestrat, el Camp de Morvedre, l'Horta Nord, l'Horta Oest, la Canal de Navarrès, la Ribera Alta, la Ribera Baixa, la Marina Alta, l'Alcoià i el Baix Vinalopó.

Quan els excursionistes presenten els materials folklòrics no és freqüent que n'assenyalen la font de procedència (vegeu la columna «Font» de l'annex I): ocorre en deu casos dels vint-i-huit, mentre que els diuit restants fan referència a un coneixement intersubjectiu poc definit, amb expressions com «*quiere/cuenta/según la tradición*», «*es tradición antiquísima*», «*hay en este país una tradición popular*», «*cuéntase aquí*», etc.⁶ La font, doncs, no és tan important com el contingut. En huit casos la font es marca com a oral, però és interessant apuntar que, d'aquests huit, tres materials són proporcionats oralment per altres excursionistes; és a dir, el cronista

6 Trobareu les referències de les citacions sobre la font en l'apartat corresponent de la taula de l'annex I.

reporta que és algú del grup qui fa l'apunt, possiblement per evitar d'apropriar-se'n el coneixement o l'autoria. En els cinc casos de font oral restants, en dos casos s'identifica clarament l'informant: un algtzir i els cantaires aragonesos, que són presentats en les cròniques respectives; són, doncs, persones que calia destacar o anomenar per la seua singularitat. En els altres tres materials procedents de fonts orals s'utilitzen genèrics o formes verbals de report de discurs com «*las personas que nos contaron la tradición*», «*nos contaron*» o «*los lugareños [...] cuentan*», amb la qual cosa els informants queden diluïts dins de la col·lectivitat local. Finalment, en un cas l'informant és l'autor mateix (Valentino, és a dir, Teodor Llorente), i en un altre la font és escrita, encara que ací i allà els cronistes també esmenten algunes referències bibliogràfiques sobre els materials recollits per a contrastar, complementar o ampliar la informació. Corroborem, doncs, que no hi ha una metodologia folklòrica, cosa que, d'altra banda, no ens ha de sorprendre.

Des del nostre punt de vista, un dels aspectes que resulta més interessant és el tipus de materials que es van recollir (desgranats en detall en l'annex I): en definitiva, són els millors delators dels interessos dels excursionistes, així com de la seva perspectiva sobre el folklore. En aquest sentit, és ben indicatiu que vint-i-quatre dels vint-i-huit materials (el 85,7%) puguin encasellar-se dins l'etiqueta de «llegendes»⁷, enteses com a narracions que arrelen en la realitat i s'insereixen dins del sistema de creences de la nostra cultura.⁸ Només el 14,3% dels materials, doncs, no són llegendes: hi ha un costum associat amb una fórmula rimada, creences i supersticions vinculades a una anècdota, un succeït i cobles. Déiem que és ben indicatiu que un percentatge tan alt vaja referit a les llegendes perquè, precisament, són unes de les peces de l'etnopoètica més directament connectades a la realitat, cosa que lliga amb la voluntat dels excursionistes de descriure el país. Aquesta qüestió encara s'intensifica més quan detectem que, del conjunt de llegendes, la immensa majoria (vint de vint-i-quatre) són tradicions explicatives sobre el paisatge:⁹ les que en l'annex I, en el camp «Materials», contenen

7 Als efectes d'aquest estudi no ens interessa filar gaire prim en la terminologia etnopoètica, encara molt discutida; esbossarem, quan calga, les definicions, o remetrem a treballs que les perfilen millor o que permeten ampliar-ne la informació. L'etiquetatge dels conceptes ens és ací una eina útil, fonamentalment, per a la comprensió de fenòmens globals relacionats amb els materials folklòrics que hem trobat.

8 Vegeu Oriol (2002: 69) o Pujol (2013: 284).

9 Oriol (2002: 78-79) i Pujol (2013: 285-286) en feien una primera aproximació, però el concepte de «tradició explicativa» ha estat revisat amb més profunditat i esclarit també per Oriol: «*La tradition explicative se situe à l'époque des humains. Elle est ancrée en un lieu concret et explique donc les caractéristiques locales (construction d'ermitages, existence de ruines, marques des rochers...) et du langage (toponymes, surnoms, phrases toutes faites, étymologies populaires, etc.). Les traditions explicatives renvoient à des caractéristiques déterminées de l'environnement mais non à sur un trait commun à toute une espèce*» (2013: 36).

l'etiqueta «tradició», excepte la primera, referida al lema d'una casa nobiliària. Aquesta i les tres restants, que són sacres, també són relacionades amb el territori en tant que relaten un fet que s'esdevingué, segons es conta, al lloc visitat.

Conseqüentment, es fa palès que per als excursionistes el folklore és, sobretot, un complement explicatiu de l'espai, que ben sovint va unit a les referències geogràfiques corresponents o a una verificació històrica dels fets llegendaris—quan s'explica quina és la part de «veritat» de la llegenda. Per exemple, segons una llegenda, sant Lluís Beltran llançà una maledicció als marquesos d'Albaida perquè no tingueren descendència masculina, cosa que es contrasta amb els elements històrics verídics, com el fet que, efectivament, la descendència dels marquesos seria sempre femenina. Sembla clar que hi ha un cert «positivisme» que vol imperar sobre els aspectes fantàstics de l'imaginari popular. En altres paraules, l'objectiu principal dels cronistes és il·lustrar amb erudició el lector sobre aspectes històrics, geogràfics, artístics, etc., del país, més que no pas oferir-li l'enginy del pensament popular. Quan no és així, de vegades els cronistes no poden estar-se de demanar excuses, com ara *«Todo esto parecerá muy fútil al lector positivista, pero a los que tenemos el más pequeño resto de poesía en la imaginación nos hace pasar saborosamente una velada»* (Roca 2011: 394) o, parlant d'un formulisme, *«se relaciona con muchas antiguas devociones y supersticiones fundadas también en la duración de cirios encendidos, por eso lo he citado, aunque la gente que gusta poco de antiguallas diga que interesarse por estas niñerías es una chifladura de los extramórbicos secuaces del Rat Penat»* (Roca 2011: 227); o a insistir en el caràcter llegendari del que es narra, com quan es diu que *«nadie está obligado a considerar como artículo dogmático estas devotas leyendas, reveladoras de la fe ingenua de nuestros antepasados»* (Roca 2011: 547; crònica de Teodor Llorente). Es tracta, així, d'una sèrie de prevencions per al lector, com si hi hagués una certa por a l'acceptació del folklore al si de les cròniques de les excursions.

És cert, però, que en algun cas els autors manifesten la necessitat de la recol·lecció, com ara quan s'adonen, a Terol, que algú ja ho ha fet: *«Si esto mismo [recollir les cobles populars] se hiciese en las demás regiones de España, tendríamos datos preciosos para determinar bien el diferente carácter psíquico de los pueblos y las razas que forman la nacionalidad española»* (Roca 2011: 513). Tanmateix, també assimilen que la pèrdua d'algunes manifestacions folklòriques no és més que el signe dels temps, que cal acceptar amb resignació: *«¡Lástima que se pierdan estas tradiciones y fiestas! Pero, ¿quién detiene la corriente y las mudanzas de los tiempos? Hay que resignarse a que vaya desapareciendo o transformándose casi todo lo que fue gloria y embeleso de nuestros padres»* (Roca, 2011: 333; crònica de Teodor Llorente). Aquesta postura contrasta fonament amb la dels excursionistes catalans:

La idea de «pàtria» de l'excursionisme és una idea ben diferent de la del moviment floralista. Mentre aquest gira els ulls vers el passat amb una actitud melangiosa i enyoradissa de les antigues grandeses, l'excursionisme, partint de la mateixa constatació de la postració cultural en què es troba Catalunya, ben aviat inaugura una empresa de futur: salvar, reconstruir, crear (Prats, Llopart, Prat 1982: 30).

La citació de Llorente es pot identificar clarament amb l'«actitud melangiosa i enyoradissa de les antigues grandeses» del moviment floralesc: ell no deixava de ser-ne el principal literat entre els valencians. És cert, però, que l'excursionisme valencià sí que va aconseguir en alguns punts «salvar, reconstruir, crear» algunes parts del patrimoni material que visitaven i estudiaven, tot i que aquest no havia estat el seu objectiu primordial. Tanmateix, això mai no va ocórrer en el terreny del folklore.

3. *Conclusions*

Roca resumeix l'impacte de l'excursionisme valencià com un moviment que va permetre

prendre consciència de les dimensions i possibilitats del territori valencià, tant des d'un punt de vista arqueològic com natural; i descobrir-hi un passat gloriós, els vestigis històrics i culturals que ens defineixen com a comunitat diferenciada i amb personalitat pròpia i que ens agermanen amb d'altres pobles limítrofs (2011: 39).

Certament, va ser una mampresa ben positiva per als objectius de la Renaixença, sobretot pels esforços per la vertebració territorial i per la difusió del valencianisme institucional. Ara bé, creiem que aquest moviment no pot ser comparable amb l'excursionisme català, especialment en relació amb l'impacte que tingué sobre el folklore.

La primera conclusió és ben diàfana: el folklore queda ben lluny de ser una prioritat per als excursionistes valencians. Ja des de la creació, el Centre Excursionista de Lo Rat Penat sembla destinat a l'estudi d'elements vinculats a la història i l'arqueologia, cosa que es constata amb la lectura i l'anàlisi atenta de les cròniques i les memòries. Les escasses notes d'interès folklòric (17%-25%) no són més que notes de color per a les altres dades geogràfiques, històriques o culturals i es tracten amb una certa prevenció. Entenem que en la majoria dels casos els excursionistes no solien demanar pels elements d'interès folklòric als pobles en què els rebien: la font dels materials generalment no s'indica, i quan es fa i és oral, sol quedar diluïda dins la col·lectivitat o sol formar part del comentari d'algun dels excursionistes. Per tant, no se segueix cap mètode folklòric: l'interés no era aquest, sinó més aïna despertar la curiositat del lector i il·lustrar-lo. Per això, el folklore no deixa de ser un complement –o un ornament– a les descripcions del territori i del seu patrimoni històric i cultural.

Tanmateix, a l'inici d'aquest estudi, seguint Prats, Llopart i Prat (1982: 30-33), déiem –recordem-ho– que l'excursionisme català va aconseguir *a*) ampliar el camp temàtic del folklore, *b*) que la catalogació, la classificació i l'inventari comencés a formar part del mètode, i *c*) que el folklore s'estudiés a partir d'àrees geogràficament determinades. L'excursionisme valencià no ho va aconseguir com a «moviment», la pràctica dels excursionistes no seguia aquestes pautes en el folklore; però, en major o en menor mesura, sí que s'aconseguí en altres àrees com la història o l'arqueologia. El positivisme excursionista influí en els historiadors valencians, que prendrien consciència del valor del patrimoni propi i sí que seguirien un mètode per a examinar-lo. L'aparició del Centre Excursionista desvetllaria, per descomptat, l'interés dels erudits valencians per la cultura dels seus pobles.

Arribats a aquest punt, no podem deixar de plantejar-nos si aquesta manera de fer no s'acabaria contagiant a algun folklorista valencià per a treballar la seua matèria, és a dir, per a traslladar els mètodes dels historiadors excursionistes al folklore. Hem repetit que Francesc Martínez va ser el primer folklorista valencià pròpiament dit. Precisament, allò que diferencia la seua primera obra (1912) dels autors valencians precedents és que *a*) amplia el camp del folklore, més enllà de la literatura popular; *b*) inventaria, cataloga i classifica els materials que recull; i *c*) se centra en una àrea geogràfica concreta (Altea/la Marina). Compleix, per tant, les tres diferències principals que Prats, Llopart i Prat assimilen als excursionistes respecte de la generació anterior! És ben cert que Francesc Martínez no solament estigué influït per l'excursionisme valencià (del qual formà part), sinó que també estigué en contacte directe amb diversos intel·lectuals i folkloristes catalans. Però no podem estar-nos d'assenyalar aquest punt de contacte tan interessant i que, d'alguna manera, degué influir en la seua formació.

Comptat i debatut, malgrat que la presència del folklore no és molt elevada en les cròniques dels excursionistes valencians, ho és suficient per permetre'ns donar-ne compte i, sens dubte, justifica el nostre interés. Primer, perquè segueix la tendència de la producció d'interès folklòric de la Renaixença valenciana (a diferència de l'excursionisme català) i, per tant, és un precedent dins de la història de la literatura valenciana popular, en què es formarà la generació posterior, representada per Francesc Martínez; i segon, perquè l'estudi esdevé necessari per a explicar els punts de concordança i discordança amb la resta de la història de la literatura catalana popular, particularment del folklore excursionista, cosa que contribueix a comprendre millor els contextos i els avatars socioculturals i històrics que van permetre l'aparició dels nostres folkloristes.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- LLOMBART, C. (1877): «Revista de l'any passat», *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any de 1878*, València, p. 11-16.
- «Novas» (1 gener 1880), *Lo Gay Saber*, 1, Barcelona, any III, època II, p. 12.
- ORIOI, C. (2002): *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana*, Valls, Cossetània.
- (2013): «Le classement des récits étiologiques catalans», dins Galina KABAKOVA (dir.), *Contes et légendes étiologiques dans l'espace européen*, París, Pippa/Flies France, p. 31-42.
- PRATS, L. (1996): «Invention de la tradition et construction de l'identité en Catalogne», dins Fabre, D. (ed.), *L'Europe entre cultures et nations*, París, Éditions de la Maison des sciences de l'homme. Darrera consulta: gener de 2016. URL: <<http://books.openedition.org/editionsmsmh/3907>>
- PRATS, L., & LLOPART, D. & PRAT, J. (1982): *La cultura popular a Catalunya: estudiosos i institucions*, Barcelona, Fundació Serveis de Cultura Popular.
- PUIG, J. M. (1880): «Revista del any passat», *Lo Rat-Penat. calendari llemosí corresponent al present any 1881*, València, p. 12-16.
- PUJOL, J. M. (2013): *Això era i no era. Obra folklòrica de Josep M. Pujol*, Carme Oriol i Emili Samper (cur.), Tarragona, Publicacions URV.
- R[EIG]¹⁰, F. (1880): «Lo Rat-Penat», *Almanaque Las Provincias para 1881*, València, p. 91-94.
- ROCA, R. (2010): *El valencianisme de la Renaixença*, Alzira, Bromera.
- (2011): *La Renaixença valenciana i el redescobriment del país. El Centre Excursionista de Lo Rat Penat (1880-1911)*, València, Denes.
- RondCat: cercador de la rondalla catalana*, Arxiu de Folklore, Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili. Darrera consulta: gener de 2016. URL: <<http://www.sre.urv.cat/rondcat>>
- VIDAL, V. (2015): «L'etnopoètica en la Renaixença valenciana: contextualització i vinculació amb la Corona d'Aragó», *Revista Internacional d'Humanitats*, 33, p. 53-62.

¹⁰ L'article apareix signat amb les inicials. L'atribució a aquest autor la prenem de Roca (2011: 30).

ANNEX I. Materials d'interès folklòric en les cròniques

Data de publicació	Lloc de l'excursió	Autor de la crònica	Material	Contingut	Font	Observacions i notes	Referència
19/III/1880	Benissanó	José Martínez Aloy	llegenda històrica/tradicció	Dues versions sobre la divisa de la casa Cavanillas: «La supervia de vos matara amos e nos»	No s'esmenta	El cronista desmenteix la veracitat històrica de la llegenda.	Roca 2011: 144
27/X/1880	Monestir del Puig i Carfoixa d'Ara Christi	Las Provincias	llegenda/tradicció	El cavall de Jaume I, d'una potada, feu brotar aigua de la cisterna coneguda com «la Patà»	No s'esmenta; «tradicció vulgar»		Roca 2011: 152
12/XII/1883	Moixent	Las Provincias	llegenda/tradicció	Sobre una encantada i el seu tresor	Oral: «Las personas que nos contaron la tradición».		Roca 2011: 191
12/XII/1883	Moixent	Las Provincias	llegenda/tradicció	Explica per què es troben flors de jardí en una zona agresta: un rei moro que, amb màgia, ho encanta per a la filla	No s'esmenta	Connexió amb la realitat: «Una persona completamente verídica nos afirmó que hace muy poco envió allá por peregril». També documentada en una novel·la històrica de Joan Baptista Perales, <i>Los caballeros de Montesa y los héroes de Játiva</i>	Roca 2011: 192
6/2/1886	Monestir de la Vallidigna	Las Provincias	llegenda/tradicció	Per què es diu Vallidigna. Exclamació de Jaume I.	No s'esmenta. «Quiere la tradición que...»	Es combina amb una explicació històrica sobre l'origen del monestir. Afegeix l'autor: «Si non è vero, è ben trovato»	Roca 2011: 218

Data de publicació	Lloc de l'excursió	Autor de la crònica	Material	Contingut	Font	Observacions i notes	Referència
30/VI/1886	Benicarló	Valentino	Costum amb fórmula rimada. Referència a supersticions	Com procedeix l'alguizir en una subhasta: «Candela apagà, cosa lliurà»	Oral. Observació, informant directe (alguizir)	Segons l'autor, el formulisme «se relaciona con muchas antiguas devociones y supersticiones fundadas también en la duración de cirios encendidos, por eso lo he citado, aunque la gente que gusta poco de antiguallas diga que interesarse por estas niñerías es una chifladura de los extrambóticos secuaces del Rat Penat».	Roca 2011: 227
16/III/1894	Monestir de la Murta, Alzira	Las Provincias	llegenda/tradicció	Maredeu que apareix al lloc on es fundarà l'edifici sagrat, RondCat C-058 ¹¹	No s'esmenta. « <i>Es tradición antiquísima</i> »	Per a l'autor, la llegenda té credibilitat històrica, a pesar que no existeix cap testimoni escrit de l'origen de la imatge de la Mare de Déu.	Roca 2011: 250
30/IV/1897	Almoines [excursió a Beniarjó i Oliva]	Las Provincias	succèit amb cobla	Una tradició a Potries obligava que les novençanes besaren una safanoria que penjava del centre del carrer. L'alcalde d'Almoines s'hi negà, però finalment la núvia hi accedí. L'alcalde es pledejà amb el poble	Oral. Un dels excursionistes	La cobla inclou una referència a sant Vicent Ferrer	Roca 2011: 282-283

11 Cataloguem segons el RondCat, l'índex de la rondalla catalana, que cataloga les rondalles catalanes segons els índexs tipogràfics universals. Per als casos en què un argument rondallístic és freqüent en la rondallística catalana però no té un corresponent en els índexs universals, des d'aquesta plataforma se li atorga un número precedit per una C.

Data de publicació	Lloc de l'excursió	Autor de la crònica	Material	Contingut	Font	Observacions i notes	Referència
				de Gandia. Còpia associada al succeït.			
2/X/1897	Agullent	Valentino	llegenda sacra/tradició	Miracles de Sant Vicent Ferrer, alguns dels quals queden marcats en objectes	No s'esmenta. «Cuenta la tradición...»		Roca 2011: 310
13/X/1897	Albaida	Valentino	llegenda sacra	Maledicció de Sant Lluís Beltran als marquesos d'Albaida, que no podran tenir descendència masculina	No s'esmenta. «Hay en este país una tradición popular...»	Es contrasta amb elements històrics verídics	Roca 2011: 313
25/X/1897	Llurxent	Valentino	llegenda/tradició	Miracle dels corporals de Daroca	L'autor mateix	S'hi afegeixen referents i dades històriques, a més de dades sobre la recepció i altres comentaris sobre la pèrdua de les tradicions	Roca 2011: 329-333
13/XII/1897	Alaquàs	Las Provincias	llegenda/tradició	Maredeu trobada, RondCat C-058	No s'esmenta	Referència al nivell d'encert en els miracles de la Mare de Déu de l'Olivera, segons l'alcalde, per la protecció oferida a tots els veïns del poble que han anat a Cuba i no hi ha mort cap	Roca 2011: 343
30/VI/1898	Penàguila	Socio de «Lo Rat Penat»	creences, supersticions i anècdota	Supersticions a l'entorn de la nit de Sant Joan, i explicació de per què la gent de Penàguila no hi creu (un rector enginyós i popular)	No s'esmenta		Roca 2011: 357-358
29/IX/1898	Canals	Un excursionista	llegenda sacra	Sant Vicent Ferrer prediu que el fill de Domènec de Borja seria papa	No s'esmenta	«No está comprobada esta predicción»	Roca 2011: 384

Data de publicació	Lloc de l'excursió	Autor de la crònica	Material	Contingut	Font	Observacions i notes	Referència
30/IX/1898	Montesa	Un excursionista	llegenda/tradició	Una encantada apareix la nit de Sant Joan a la penya Encantada de Montesa si es pronuncien les paraules « <i>Abrete roca y ciérrate monte</i> »	No s'esmenta. « <i>Dicen...</i> » i referències a Escolano i Cavanilles	« <i>El lector no comprenderá, sin duda, el sentido de esta frase, al parecer contradictoria. Pero la lógica de los encantamientos [en referència a "abrete roca y ciérrate monte"] no es accesible a la inteligencia vulgar</i> ».	Roca 2011: 389
1/X/1898	Moixent	Un excursionista	llegenda/tradició	Llegenda de l'encantada de l'Escala de la Donzella, ja explicada (Roca 2011: 191)	Oral. Conversa entre els excursionistes. Referència a textos de Joan Bautista Perales	S'hi afegeix un poc més d'informació i detalls de la que hi havia en la crònica de la p. 191.	Roca 2011: 392-393
1/X/1898	Moixent	Un excursionista	llegenda/tradició	Llegenda del jardí de la reina mora, ja explicada (Roca 2011: 192)	Oral. Conversa entre els excursionistes. Referència a textos de Joan Bautista Perales	« <i>Se funda en hechos que no parecen naturales</i> ». Els excursionistes discuteixen sobre la veracitat de la llegenda i l'existència del jardí.	Roca 2011: 393
1/X/1898	Moixent	Un excursionista	llegenda/tradició/creença	Si algú passa amb elements religiosos pel barranc de la Falaguera serà atacat per éssers demoníacs. Per deslliurar-se'n cal desfer-se d'aquests elements	Oral. « <i>Nos contaron</i> ». Segurament eixiria en la conversa	« <i>Todo esto parecerá muy fútil al lector positivista, pero a los que tenemos el más pequeño resto de poesía en la imaginación nos hace pasar saborosamente una velada</i> »	Roca 2011: 393-394
14/X/1898	Bolbait	Un excursionista	llegenda/tradició	Disputa entre Bolbait i Navarrés per la imatge de sant Francesc de Paula, resolt amb una burra a favor de Bolbait	No s'esmenta: « <i>Cuéntase aquí</i> »	No es presenta com a llegenda, en cap moment no es diu que tal fet no siga cert o històric	Roca 2011: 410

Data de publicació	Lloc de l'excursió	Autor de la crònica	Material	Contingut	Font	Observacions i notes	Referència
29/XII/1898	Gata	Un excursionista del Rat Penat	llegenda sacra	El Sant Crist de Gata atura miraculosament els francesos quan són a punt d'entrar al poble	No s'esmenta	Segons l'autor, el miracle es recorda anualment en les festes del Santíssim Crist, el dia 6 d'agost	Roca 2011: 441
10/IV/1900	Corbera	<i>Las Provincias</i>	referència a llegenda/tradició	Referència a RondCat C-058, aparició de la Mare de Déu del Castell quan Jaume I conquerí la vila	No s'esmenta	« <i>Leyendas tradicionales suponen que apareció [la Virgen] sobre las almenas de aquella fortaleza cuando D. Jaime I de Aragon conquistó la villa de los moros.</i> »	Roca 2011: 451
18/VIII/1900	Elx	Valentino	referència a llegenda/tradició	Referència a RondCat C-058, aparició de la Mare de Déu d'Elx	No s'esmenta. « <i>Según la tradición...</i> »		Roca 2011: 473
13/VII/1901 i 16/VII/1901	Terol	Un excursionista	Cobles	Nou cançons en castellà, improvisades, dirigides als excursionistes	Oral. Cantaires, informants directes	A la p. 513, el cronista explica que alguns cobles han estat recollides per altres autors [se cita la referència] i que « <i>Si esto mismo se hiciese en las demás regiones de España, tendríamos datos preciosos para determinar bien el diferente carácter psíquico de los pueblos y las razas que forman la nacionalidad española.</i> »	Roca 2011: 511-515
16/VII/1901	Terol	Un excursionista	llegenda històrica/tradició	Fundacional de Terol, explica el perquè del « <i>lorito</i> »	Escrita. « <i>Los cronistas</i> »		Roca 2011: 515
14/IX/1901	Daroca	Un excursionista	llegenda/tradició	Miracle dels corporals de Daroca (variant)	No s'esmenta		Roca 2011: 526

Data de publicació	Lloc de l'excursió	Autor de la crònica	Material	Contingut	Font	Observacions i notes	Referència
22/VI/1902	Serra	<i>Las Provincias</i>	llegenda/tradició	Amor impossible entre una gitana i un senyoret, el pare la fa penjar, però ella maleeix i diu que sempre hi serà. Es transforma en les roques d'una muntanya propera	Oral. «Ha quedado en la memoria de los lugareños otro recuerdo legendario que los socios de Lo Rat Penat recogieron con vivo interés. Cuentan los viejos del lugar...».		Roca 2011: 536-537
22/VI/1904	Gilet (monestir del Sant Esperit)	<i>Las Provincias</i>	llegenda/tradició	El beat Nicolau Factor fa un colp a terra d'on brolla una font d'aigua perquè la gent del convent no patisca mai més per l'escassetat d'aigua	No s'esmenta. Es diu que «la tradición devota le atribuye» al beat aquella tradició	«Nadie está obligado a considerar como artículo dogmático estas devotas leyendas, reveladoras de la fe ingenua de nuestros antepasados», cosa que no desmereix les qualitats del personatge referit, segons l'autor.	Roca 2011: 547
14/VI/1905	Vilallonga	<i>Las Provincias</i>	llegenda/tradició	Troballa d'una marededéu que crea una font i en honor de la qual es crea una capella	No s'esmenta. «Cuenta la tradición»		Roca 2011: 556